

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СТРАТЕГІЯ розвитку України

Науковий журнал
№ 1, 2018

Київ 2018

Стратегія розвитку України: наук. журн. – К.: НАУ, 2018. – №1. – 189 с.

У науковому журналі досліджуються актуальні проблеми соціально-економічної політики України, розвитку світового господарства в умовах глобалізації економіки, міжнародних економічних відносин, інноваційного розвитку в умовах формування інформаційного суспільства, проблеми забезпечення конкурентоспроможності на світових ринках товарів і послуг, сучасні інтеграційні процеси.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Сіденко С.В., д-р екон. наук, проф. (головний редактор); Ареф'єва О.В., д-р екон. наук, проф. (заступник головного редактора); Біла С.О., д-р наук з держ. управління, проф.; Дьякон Д., д-р філос. (Ph.D)(Латвія); Жаліло Я.А., д-р екон. наук; Касьянова Н.В., д-р екон. наук, проф.; Корнєєва Т., д-р філос. (Ph.D), проф. (Франція); Мягких І.М., д-р екон. наук, проф.; Пілецька С.Т., д-р екон. наук, проф.; Присяжнюк Ю.І., д-р екон. наук, проф.; Рогач О.І., д-р екон. наук, проф.; Рокоча В.В., д-р екон. наук, проф.; Румянцев А.П., д-р екон. наук, проф.; Ричка М.А., к. екон. наук, доцент (відповідальний секретар); Сігуа Г., д-р філос. (Ph.D)(Грузія); Шнирков О.І., д-р екон. наук, проф.; Філіпенко А.С., д-р екон. наук, проф.; Фоменко А.М., к. філос. наук, доцент; Чернишов І. В., д-р екон. наук (h.c) (Швейцарія); Чужиков В.І., д-р екон. наук, проф.

Відповідальний за випуск: С.В. Сіденко

Фахове видання (Постанова президії ВАК України) від 22 квітня 2011 р. №1-05/4
Державна реєстрація видання КВ № 7483 від 25.06.2003 р.
Адреса редакції: 03680, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1.

УДК 379.85(045)

БЕРКОВА О.П.,

к.е.н., доцент

кафедри країнознавства і туризму

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Національного авіаційного університету

**РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ**

Анотація. У статті досліджено рекреаційний потенціал Житомирської області. Проаналізовано суть поняття рекреаційний потенціал у роботах вітчизняних вчених, опрацьовані описи рекреаційних ресурсів Житомирщини. Визначено тенденції, проблеми, перспективи використання рекреаційних ресурсів Житомирської області. Зазначено, що Житомирська область має достатньо потужний рекреаційний потенціал, проте рекреаційні ресурси недостатньо використовуються в рекреаційній індустрії. Відмічено позитивну тенденцію у збільшенні рекреаційних потоків.

Ключові слова: рекреація, туризм, рекреаційний потенціал, рекреаційні ресурси, рекреаційне господарство, рекреаційна діяльність, Житомирська область.

Беркова О.П., кандидат экономических наук, доцент кафедры страноведения и туризма Учебно-научного института Международных отношений Национального авиационного университета

**РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ:
ТЕНДЕНЦИИ, ПРОБЛЕМЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

Аннотация. В статье исследован рекреационный потенциал Житомирской области. Проанализировано сущность понятия рекреационный потенциал в работах отечественных ученых, проработаны описания рекреационных ресурсов Житомирщины. Определены тенденции, проблемы, перспективы использования рекреационных ресурсов Житомирской области. Отмечено, что Житомирская область имеет достаточно мощный рекреационный потенциал, однако рекреационные ресурсы недостаточно используются в рекреационной индустрии. Отмечено положительную тенденцию в увеличении рекреационных потоков.

Ключевые слова: рекреация, туризм, рекреационный потенциал, рекреационные ресурсы, рекреационное хозяйство, рекреационная деятельность, Житомирская область.

Berkova O.P., candidate of economic sciences, associate professor of the Department of Country Studies and Tourism at the Institute of International Relations of the National Aviation University

**RECREATIONAL POTENTIAL OF THE ZHYTOMYR REGION:
TRENDS, PROBLEMS, PERSPECTIVES OF ITS USE**

Annotation. In article has explored the recreational potential of Zhytomyr region. The essence of the concept of recreational potential in the works of domestic scientists is analyzed, descriptions of recreational resources of Zhytomyr region are worked out. The trends, problems, perspectives of use of recreational resources of Zhytomyr region are determined. It is noted that the Zhytomyr region has a sufficiently strong recreational potential, but recreational resources are not sufficiently used in the recreational industry. A positive trend was observed in increasing recreational flows.

Key words: recreation, tourism, recreational potential, recreational resources, recreation economy, recreational activity, Zhytomyr region.

Актуальність проблеми. У сучасному світі рекреаційна діяльність є найвищою соціальною цінністю. У більшості країн світу саме цей вид діяльності сприяє створенню нових робочих місць, підтриманню високого рівня життя населення, удосконаленню системи медичного обслуговування населення, підвищенню продуктивності праці людей. Важливою передумовою розвитку рекреації є рекреаційні можливості конкретної території, їх оцінка й втілення в життя. Саме з дослідження рекреаційного потенціалу (РП) територій розпочинається майже кожне дослідження, присвячене проблемам розвитку рекреації, а оцінка рівня рекреаційного потенціалу регіонів та їх забезпеченості рекреаційними ресурсами є проблемою, що чи не найчастіше піднімається у наукових виданнях з географії, економіки, медицини та екології. Це свідчить про беззаперечну актуальність даної теми.

Аналіз досліджень і публікацій. Поняття «рекреаційний потенціал» аналізується в роботах багатьох науковців. Наукове тлумачення поняття «рекреаційний потенціал» пов'язане з іменами вітчизняних (Багрова Л.А., Підгородецький П.Д., Трушиньш Я.К., Кондратюк Є.М., Хархота Г.І., Шаблій О.І.,

Касянчук З.О., Мацола В.І., Черчик Л.М.) та зарубіжних (Сазикін А.М., Зорін І.В., Квартальнов В.А., Ніколаєнко Д.В.) вчених.

Велика кількість науковців працювали над дослідженням рекреаційного потенціалу Житомирської області. Серед них потрібно відзначити Панкову Є.В., яка описала рекреаційні ресурси Житомирщини (особливо детально природно-географічні та архітектурно-історичні); Черчик Л.М., що оцінила сучасний стан, перспективи розвитку рекреаційного природокористування, рівень забезпеченості природно-рекреаційним потенціалом; авторський колектив у складі Дунаєвської О.Ф., Козловського О.Ю., Коткової Т.М., які проаналізували перспективи використання рекреаційних ресурсів, зосередивши увагу на подієвих та біосоціальних; Куценко В.І., яка дала оцінку рівню концентрації природно-рекреаційного потенціалу.

Метою статті є виявлення рекреаційного потенціалу Житомирської області, а також аналіз тенденцій, проблем та перспектив його використання.

Виклад основного матеріалу. Трушиньш Я.К. розглядає рекреаційний потенціал як «кількість ефекту, яку може отримати максимальна кількість рекреантів при найбільш сприятливих параметрах середовища з урахуванням екологічних обмежень» [1].

Тлумачний словник-довідник з екології під цим терміном розуміє «ступінь здатності природної системи справляти на людину під час відпочинку позитивний фізичний, психічний та соціально-психологічний вплив» [2].

Шаблій О.І. та Касянчук З.О. визначають рекреаційний потенціал як систему природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються з метою цілей оздоровлення чи відновлення (рекреації), поповнення, розширення чи нагромадження (акумуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду її діяльності час [3].

Науковці Давиденко І.В., Бережна І.В. розглядають рекреаційний потенціал через призму рекреаційних ресурсів, які використовують для задоволення потреб та організації рекреаційної діяльності.

Автори Смаль І.В., Кифяк О.В., Фоменко Н.В. дотримуються думки, що змістовною основою рекреаційного потенціалу є передумови, які створюються для розвитку рекреаційної діяльності на певній території [4,5].

Аналізуючи вище наведені тлумачення можна відзначити, що найпоширеніші погляди на трактування рекреаційного потенціалу пов'язуються або з ресурсами, або з ефективним відпочинком. Але, рекреаційний потенціал доцільно також розглядати через призму рекреанта як споживача рекреаційних послуг, через його прихильність до того чи іншого виду відпочинку, його бюджет вільного часу, фінансові можливості тощо, а також з позиції виробника рекреаційних послуг, зокрема через наявність у регіоні висококваліфікованих фахівців, які здатні виробляти та реалізовувати якісний та конкурентоспроможний рекреаційний продукт. Отже, рекреаційний потенціал – це сукупність можливостей природних ресурсів, історико-культурних комплексів, об'єктів та соціально-економічних показників на певній території створювати умови для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності з дотриманням режиму її охорони.

На основі аналізу значного масиву інформації встановлено, що природно-ресурсний потенціал (ПРП) Житомирщини характеризується достатнім обсягом рекреаційних ресурсів, який посідає провідне місце у державі та належить до потенційно привабливих для рекреантів. Природно-рекреаційні ресурси Житомирщини представлені бальнеологічними, кліматичними, водними, лісовими, біотичними.

На думку Кравченко Н.О. сумарний потенціал природних рекреаційних ресурсів Житомирщини становить 3,5 % від загального по Україні. Оцінюючи сучасний стан та перспективи розвитку рекреаційного природокористування в Україні, Черчик Л.М. наводить такі дані щодо забезпеченості природно-рекреаційним потенціалом Житомирської області (у тисячах гектарів): потреба у рекреаційних територіях – 77,4; природно-рекреаційний потенціал – 316,0; землі рекреаційного призначення – 80,3. Забезпеченість мінеральними водами (у м³/особу) та лікувальними грязями науковець оцінює у 0,059 та 0,008 м³/особу відповідно, а частку природно-рекреаційного потенціалу Житомирщини в ПРП регіону вона визначає у 9,01% [6, с. 181]. За оцінкою проф. Куценко В.І. рівень концентрації природно-рекреаційного потенціалу області складає: 10,569 (на 1000 кв. км), 0,235 (на 1 тис. жителів) і 12,339 (на 1 тис. рекреантів). Відповідні показники концентрації земельних рекреаційних ресурсів (тобто земель рекреаційного призначення): 2,686; 0,060 та 3,135 [7, с. 5-9].

Житомирщина має багату й історико-культурну спадщину. Кожен район насичений історико-культурними рекреаційними ресурсами. Давні церкви, фортеці та будинки є свідками історичних подій княжої доби, польсько-литовського та московського володарювання, козацької держави. Із землями області пов'язаний життєвий шлях відомих діячів української та світової культури, історичних осіб, громадських і політичних діячів.

Панкова Є.В. стверджує, що поселення на території області існували ще в епоху пізнього палеоліту. Серед зареєстрованих археологічних пам'яток – городище другої половини I тис. до н. е. в Житомирі, давньоруське місто Волохів (1150 р.), залишки замку Любарта в Любарі. Житомир є одним із давніх міст, заснованим бл. 884 р. Перша документальна згадка про місто відноситься до 1305 р. У місті багато парків і скверів. На берегах Тетерівського водоймища облаштований гідропарк. У приміській лісопарковій зоні функціонують санаторні установи. Старовинна частина Житомира – "городище" – лежить на трьох високих скелястих пагорбах над річкою Кам'янкою: Охрімівій, Замковій і Петровській горах. На місці давнього городища (VIII-IX ст.) у другій половині XIV ст. зведено замок, навколо якого виросло місто. У 1444 р. Житомиру було надано Магдебурзьке право.

За даними Головного управління статистики в Житомирській області матеріально-технічна база рекреації складається з 4 санаторіїв і пансіонатів з лікуванням (Дениші, Тетерів), 5 баз відпочинку, 3 санаторії-профілакторії (Іршанськ). Влітку 2017 р. в області працювало 315 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку. Наразі рекреаційне господарство Житомирщини характеризується недостатнім рівнем розвитку і займає незначне місце у рекреаційному комплексі України, про що красномовно свідчать наступні дані (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні показники розвитку закладів рекреаційного господарства

Області	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Будинки та пансіонати відпочинку		Готелі та аналогічні засоби розміщування	
	К-сть закладів	К-сть місць	К-сть закладів	К-сть місць	К-сть закладів	К-сть місць
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	...	...	...	...	...	...
Вінницька	18	4125	–	–	60	1270
Волинська	6	1060	1	374	61	1362
Дніпропетровська	15	1643	2	787	138	4325
Донецька	8	1726	8	1862	46	1766
Житомирська	4	1142	–	–	70	1401
Закарпатська	19	3958	4	217	211	4916
Запорізька	17	6158	6	843	114	3255
Івано-Франківська	15	2276	2	135	227	4600
Київська	12	2399	1	70	114	2636
Кіровоградська	3	244	–	–	30	904
Луганська	2	175	–	–	23	582
Львівська	40	11611	4	175	287	8805
Миколаївська	9	3479	10	2136	74	1529
Одеська	28	11971	6	969	232	6224
Полтавська	13	3483	–	–	76	2008
Рівненська	6	985	–	–	45	1041
Сумська	4	650	–	–	37	739
Тернопільська	8	1330	–	–	59	1436
Харківська	15	2915	–	–	108	3028
Херсонська	12	2236	28	5833	92	1509
Хмельницька	13	1482	–	–	71	1897
Черкаська	7	1542	–	–	80	1559
Чернівецька	3	327	1	220	79	1838
Чернігівська	4	620	–	–	35	1037
Україна	291	69978	73	13621	2534	70081

Примітка: складено за даними Статистичного щорічника України за 2016 рік.

Згідно даних таблиці 1 лідерами за кількістю санаторіїв, будинків і пансіонатів відпочинку, готелів та місць є південні області України – Одеська, Вінницька, Запорізька, як території давнього рекреаційного освоєння та західні області – Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська. За цими ж показниками Житомирщина займає останні місця і відрізняється від вищеназваних областей за кількістю санаторіїв і пансіонатів з лікуванням приблизно у 6 разів, готелів – у 3,5, а за кількістю місць у них відповідно у 9 та 3,6 разів. Однак, позиція Житомирської області у рейтингу областей за забезпеченістю населення місцями у закладах відпочинку та короткотермінового проживання значно краща. За забезпеченістю населення місцями в санаторіях і пансіонатах з лікуванням Житомирщина займає четверте місце, в готелях – п'яте, хоча абсолютні показники досить низькі (див. табл. 2).

Таблиця 2

Рівень забезпеченості населення місцями у закладах рекреаційної інфраструктури, місць на 1000 чол

Області	Санаторії і пансіонати з лікуванням	Будинки і пансіонати відпочинку	Готелі
АР Крим	...	...	...
Вінницька	2,59	–	0,8
Волинська	1,02	0,36	1,3
Дніпропетровська	0,51	0,24	1,34
Донецька	0,41	0,44	0,42
Житомирська	0,92	–	1,1
Закарпатська	3,15	0,17	3,9
Запорізька	3,54	0,48	1,87
Івано-Франківська	1,65	0,1	3,34
Київська	1,38	0,04	1,52
Кіровоградська	0,25	–	0,94
Луганська	0,08	–	0,27
Львівська	4,58	0,07	3,47
Миколаївська	3,03	1,86	1,33
Одеська	5,02	0,41	2,61
Полтавська	2,44	–	1,41
Рівненська	0,85	–	0,9
Сумська	0,59	–	0,67
Тернопільська	1,26	–	1,36
Харківська	1,08	–	1,12
Херсонська	2,12	5,53	1,43
Хмельницька	1,15	–	1,48
Черкаська	1,25	–	1,27
Чернівецька	0,36	0,24	2,02
Чернігівська	0,6	–	1
Україна	1,64	0,32	1,65

Примітка: розраховано за даними Статистичного щорічника України за 2016 рік.

Отже, Житомирська область має достатньо потужний рекреаційний потенціал, проте рекреаційні ресурси недостатньо використовуються в рекреаційній індустрії. Іноземці становлять незначну частку у загальному обсязі потоків Житомирської області. Це пояснюється недосконалістю рекреаційної інфраструктури, невідповідністю сервісних умов європейським стандартам, недостатньою поінформованістю потенційних рекреантів про рекреаційні ресурси регіону, безвідповідальним ставленням місцевого населення до навколишнього середовища в межах історичних ареалів м. Житомира та відсутність контролю і господарського ставлення місцевої влади до таких історичних місць. Основними факторами непривабливості для іноземців є незадовільні умови пересування будь-яким транспортом та затримки на кордонах, ускладнений візовий режим, відсутність чіткої політики в сфері рекреації на місцевому рівні, низька якість об'єктів проживання, низький рівень сервісного обслуговування.

Спираючись на оцінку рекреаційного потенціалу області, наведену вище, можна стверджувати, що Житомирська область має перспективи для формування власного рекреаційного продукту. Зазначу, що формувати рекреаційний продукт область почала порівняно недавно. Але, не зважаючи на це, такі види рекреаційної діяльності як лікувально-курортна та пізнавальна користуються значною популярністю навіть у іноземців: кліматичний санаторій Дениші приваблює не тільки українців, а і росіян, білорусів, румун; а кожен, хто має можливість побувати на Житомирщині, обов'язково знайомиться із її багатою історико-культурною спадщиною.

За даними Головного управління статистики у Житомирській області у 2016 р. рекреаційний потік до області становив 8615 осіб, з яких внутрішні рекреанти склали 3514 осіб. Житомирська область входить до числа регіонів з успішною динамікою росту основних показників рекреаційної діяльності. Активізувалась у порівнянні з попередніми роками і виставкова діяльність, на яких зростає кількість відвідувачів. Сприятливим є

збільшення кількості готелів та інших місць для тимчасового проживання: у порівнянні з 2000 роком їх кількість збільшилась на 46 одиниць.

Серед переваг області для подальшого успішного розвитку рекреаційного господарства можна назвати зручне географічне положення. Прикордонне положення зумовлює її близькість до рекреаційних ринків Білорусі. Таким чином, розвиваючи на своїй території різноманітні види відпочинку, які б урізноманітнювали набір рекреаційних послуг, можна розвантажити території підвищеного рекреаційного попиту, тим самим зменшити тиск на навколишнє середовище.

Другою перевагою для розвитку рекреаційного господарства є транспортні коридори, що перетинають територію Полісся, оскільки добре розвинена транспортна інфраструктура – один із чинників розвитку міжнародних рекреаційних потоків. Серед них – Європейський міжнародний транспортний коридор №3 (за класифікацією Другої загальноєвропейської конференції по транспорту, 1994 р. о. Кріт) – Берлін – Дрезден – Львів – Київ, який проходить через Житомир.

Наступною перевагою є багаті рекреаційні ресурси, як природні, так і соціально-культурні. І хоча область є віддаленою від моря, і більшу частину її території займають рівнини, м'які погодно-кліматичні умови, запаси радонових вод, густа мережа рівнинних річок і озер, соснові ліси, відомі своїми фітонцидними властивостями, різноманітність флори і фауни, мозаїчність ландшафтів, наявність на території об'єктів природно-заповідного фонду роблять можливим розвиток на Житомирщині різноманітних видів санаторно-курортної і туристичної діяльності.

На думку Алешугіної Н.О. перешкодою подальшого формування рекреаційного господарства може бути складна економічна ситуація. Найбільш серйозною в регіоні виступає проблема радіаційного забруднення, яке не тільки вилучило з числа територій рекреаційного освоєння значні площі, але і служить відлякуючим чинником для розвитку рекреаційної діяльності на незабруднених територіях південної частини Житомирської області [8].

На користь розвитку рекреаційного господарства говорить наявність об'єктів матеріально-технічної бази, що забезпечують життєдіяльність рекреантів (заклади розміщення, харчування, транспортні організації) та їх специфічні потреби (установи, що займаються лікуванням, оздоровленням, організацією дозвілля тощо). І хоча матеріально-технічна база рекреаційного господарства характеризується невідповідністю світовим стандартам: технологіями надання послуг, які вже не практикуються в світі, застарілим обладнанням, низькою якістю послуг, які надаються, виправлення цих недоліків потребуватиме значно менше коштів, ніж спорудження нових об'єктів рекреаційної інфраструктури.

На основі аналізу конкурентних переваг Житомирської області щодо розвитку рекреаційного господарства, слід акцентувати увагу на перспективні напрямки інтенсифікації її рекреаційного потенціалу. Це зокрема:

- використання рекреаційних можливостей територій, по яких проходить транспортний коридор для організації різних видів рекреації;
  - використання лікувальних природних ресурсів для організації оздоровлення населення, що проживає на забруднених територіях;
  - розвиток альтернативних видів туризму на територіях, які відзначаються вдалим поєднанням природних та культурно-пізнавальних, культурно-розважальних, історичних, археологічних, архітектурних, етнографічно-краєзнавчих, техногенних та інших соціально-економічних рекреаційних ресурсів;
  - використання історико-культурних рекреаційних ресурсів територій для організації культурно-пізнавально-розважальних комплексів;
  - створення на цих територіях локальних об'єднань усіх типів підприємств, які прямо чи опосередковано беруть участь у створенні рекреаційного продукту (рекреаційних кластерів), що дозволить значно підвищити його якість;
- сприяння поширенню інформації про рекреаційні можливості території серед вітчизняних та зарубіжних споживачів рекреаційного продукту.

Висновки. Таким чином, опрацювавши описи рекреаційних ресурсів Житомирщини, можна прийти до висновку, що область має не тільки багаті природні ресурси для використання їх у розвитку рекреаційної індустрії, а й багату суспільно-історичну спадщину, що представлена великою кількістю як архітектурно-історичних, так і біосоціальних та подієвих рекреаційних ресурсів. Ситуація неповного використання рекреаційного потенціалу в галузі рекреації може і має бути виправлена на основі аналізу переваг і недоліків, визначення можливостей та передбачення загроз, які можуть стати на заваді розвитку рекреаційного господарства. Внаслідок опису та обґрунтування переваг і недоліків, основних проблем, що перешкоджають процесу формування потужних рекреаційних потоків до Житомирщини, окреслено перспективи подальшого розвитку рекреаційного господарства. З впевненістю можна сказати, що взявши курс на розбудову рекреаційної індустрії, правильно розставивши пріоритети щодо основних напрямків розвитку, рекреаційний потенціал Житомирської області буде використовуватися сповна, не завдаючи при цьому збитків навколишньому середовищу, але активно привертаючи увагу споживачів рекреаційних послуг.

Література

1. Бедаєв В.Г., Багров М.В., Трушиньш Я.К. Рекреаційна система Криму: деякі проблеми управління // Вісн. АН УРСР. – 1983. – №11. – С.70-77.
2. Кондратюк Є.М., Хархота Г.І. Словник-довідник з екології. - К.: Урожай, 1987. - 160 с.
3. Шаблій О.І., Касянчук З.О. Нові підходи до категорії «рекреаційний потенціал» // Економічна та соціальна географія. - К., 1995. - Вип.47. - С.38-47.
4. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси і курортологія / Н.В. Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
5. Смаль І.В. Рекреація, туризм, дозвілля: тлумачення і співвідношення понять [Електронний ресурс] / І.В. Смаль, В.В. Смаль. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/smal.htm
6. Черчик Л. М. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку рекреаційного природокористування в Україні / Л. М. Черчик // Актуальні проблеми економіки. – 2008. - №6(8). – С.181-184
7. Куценко В. І. Диверсифікація ринку туристичних послуг в Україні як передумова підвищення їх конкурентоспроможності / В. І. Куценко // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: матеріали. ІV міжнар. наук.- практ. конф. / за ред. І. В. Саух. – Житомир: ЖФ КІБІТ, 2010. – С. 5-9
8. Еколого-географічний атлас України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://only-maps.ru/sovremennye-karty/ekologo-geografichnij-atlas-ukraini.html>